

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 6ΗΣ ΙΟΥΝΙΟΥ 1974

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΔΙΟΝ. Α. ΖΑΚΥΘΗΝΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ.— **Ἐπόψεις τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῶν ἀλβανικῶν κοινοτήτων τῆς Σικελίας, ὑπὸ Τίτου Π. Γιοχάλα ***. Ἀνεκοινώθη ὑπὸ τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Διον. Α. Ζακυθινοῦ.

Εἰς τὴν Νότιον Ἰταλίαν καὶ τὴν Δυτικὴν Σικελίαν διασφύζονται ἀκόμη σήμερον πενήκοντα ἀλβανικαὶ κοινότητες, ὁ πληθυσμὸς τῶν ὁποίων ἀνέρχεται εἰς ἐνενήκοντα περίπου χιλιάδας. Αἱ κοινότητες αὗται, ἰδρυθεῖσαι ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ ΙΕ' μέχρι τοῦ πρώτου κυρίως ἡμίσεος τοῦ ΙΓ' μ. Χ. αἰῶνος, κατώρθωσαν κατόπιν πολλῶν περιπετειῶν νὰ ἐπιβιώσουν καὶ νὰ διατηρήσουν τὴν ἰδιαιτέραν αὐτῶν φυσιολογίαν, παρὰ τὸ γεγονόςδς ὅτι ὑπεχρεώθησαν νὰ ἀναπτυχθοῦν ἐντὸς ἀλλοτρίου, πολλάκις δὲ καὶ ἐχθρικοῦ, θρησκευτικοῦ καὶ πνευματικοῦ ἐν γένει περιβάλλοντος.

Ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἐγένοντο ἀντικείμενον μελέτης ἱστορικῶν, γλωσσολόγων καὶ λαογράφων, οἱ ὅποιοι ἐξήτασαν τὰ ἀντίστοιχα θέματα μονομερῶς, δηλ. ἐξ ἀλβανικῆς κυρίως πλευρᾶς. Εἰς τὸν προκύψαντα μέγαν τοῦτον ἀριθμὸν μελετῶν ματαίως ὁ ἐρευνητὴς θὰ ἀναζητήσῃ καὶ μίαν ἔστω συστηματικὴν ἐργασίαν, εἰς τὴν ὁποίαν νὰ ἐξετάζωνται αἱ ἱστορικαί, θρησκευτικαὶ καὶ πνευματικαὶ ἐν γένει σχέσεις τῶν ἀλβανικῶν τούτων κοινοτήτων μετὰ τῆς Ἑλλάδος, παρὰ τὸ γεγονόςδς ὅτι ἱστορικὰ ἔγγραφα, ἀλλὰ καὶ ἡ στοματικὴ παράδοσις τῶν χωρίων τούτων, βοοῦν διὰ τὴν ἐξ Ἑλλάδος προέλευσιν τοῦ μεγαλυτέρου μέρους αὐτῶν. Ἡ ἔλλειψις αὕτη ἴσως ἐρμηνεύεται, ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι πρὸς συγγραφὴν παρομοίας ἐργασίας ἀπητοῦντο, πλὴν τῆς ἐπιτοπίου μακρᾶς ἐρεύνης καὶ

---

* TITOS P. JOCHALAS, *Aspetti dell' elenismo delle comunità albanesi della Sicilia*.

γνώσις τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ καὶ τῆς γλωσσολογίας καὶ τῆς λαογραφίας, τόσον ἐξ ἐπόψεως ἑλληνικῆς, ὅσον καὶ ἐξ ἐπόψεως ἀλβανικῆς, ἀκόμη δὲ καὶ ἰταλικῆς.

Τριετὴς παραμονή μου εἰς τὴν ΒΔ Σικελίαν καὶ συστηματικὴ σπουδὴ τῆς ἀλβανικῆς γλώσσης καὶ τῶν διαλέκτων αὐτῆς, ταυτοχρόνως δὲ μελέτη τῆς μεσαιωνικῆς ἱστορίας τῆς ᾽Αλβανίας καὶ Σικελίας μοῦ ἔδωσαν τὴν δυνατότητα νὰ ἐξετάσω ἐκ πολλῶν ἐπόψεων τὰς ἀλβανικὰς ταύτας κοινότητας καὶ ἐκ τοῦ πρώτου ἤδη σταδίου τῆς ἐρεῦνης νὰ διαπιστώσω μετ' ἐκπλήξεως τὰς στενὰς καὶ πολλαπλὰς ἱστορικὰς καὶ πνευματικὰς σχέσεις αὐτῶν μετὰ τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ.

Αἱ ἀλβανικαὶ κοινότητες τῆς Σικελίας ἀνέρχονται σήμερον εἰς πέντε, ἦτοι Mezzoiuso, Contessa Entellina, Palazzo Adriano, Santa Cristina καὶ Piana dei Greci (ἀπὸ τοῦ 1941 Piana degli Albanesi). Ἡ σικελο-ἀλβανικὴ διάλεκτος ὁμιλεῖται σήμερον μόνον εἰς τὰ χωρία Piana καὶ Contessa. Πάντως ἡ πλειονότης τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τῶν πέντε χωριῶν εἶναι ἑλληνόρρυθμος, χρησιμοποιεῖ δὲ τὴν ἑλληνικὴν ὡς γλῶσσαν λατρείας. Εἰς τὰ χωρία ταῦτα δέον νὰ προστεθῇ καὶ ἡ ἑλληγο-ἀλβανικὴ παροιμία τοῦ Παλέρμου, τῆς ὁποίας τὰ μέλη, ὄντα ὑποχρεωμένα νὰ ζοῦν ἐντὸς πολυπληθεστέρου καὶ ἀλλοτρίου γλωσσικῶς περιβάλλοντος, ἀπώλεσαν βαθμιαίως τὴν γλῶσσαν των, διετήρησαν ὅμως τὰς θρησκευτικὰς αὐτῶν παραδόσεις καὶ ἐξακολουθοῦν νὰ εἶναι ἑλληνόρρυθμοι.

Πρώτη ἐγκατάστασις ᾽Αλβανῶν ἐν Σικελίᾳ ἐγένετο τὸ ἔτος 1448 εἰς τὸ Bisiri (μεταξὺ Marsala καὶ Mazzara), κατόπιν ἀδείας τοῦ βασιλέως τῆς Νεαπόλεως ᾽Αλφόνσου, ὅστις ἐπέτρεψεν εἰς τὸν ᾽Αλβανὸν Βασίλειον Reres καὶ τοὺς στρατιώτας του νὰ ἐγκατασταθοῦν εἰς τὴν νῆσον «Ultra Pharum», διὰ νὰ ἀντιμετωπίσουν ἐνδεχομένως ἐπιθέσεις τῶν ᾽Ανδεγαυῶν «pro defensione praedicti regni ex gallicis invasionibus». Μετ' ὀλίγον ἡ στρατιωτικὴ αὕτη ἐγκατάστασις διελύθη, φαίνεται ὅμως ὅτι ἀρκετοὶ ἐκ τῶν ᾽Αλβανῶν τούτων στρατιωτῶν ἐγκατεστάθησαν μονίμως μετὰ τῶν οἰκογενειῶν των, δημιουργήσαντες τοιοῦτοτρόπως τοὺς πρώτους πυρῆνας τῶν ἀνωτέρω ἀλβανικῶν κοινοτήτων.

Τὸ ἔτος 1467 ἄλλοι ᾽Αλβανοί, ἴσως δὲ καὶ Ἑλληνες ᾽Ηπειῶται, λαμβάνουν τὴν ἀδειαν τοῦ βασιλέως τῆς Σικελίας Ἰωάννου, ὅπως ἐγκατασταθοῦν εἰς τὴν νῆσον. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ θάνατος τοῦ Γεωργίου Καστριώτου (1468) καὶ ἡ πτώσις τῆς Κρόας (1478) ὑπεχρέωσαν πλείστους ᾽Αλβανούς, πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ, νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν ᾽Αλβανίαν καὶ νὰ ζητήσουν καταφύγιον κυρίως εἰς τὴν Ν. Ἰταλίαν καὶ τὴν Σικελίαν, ἔνθα εὐχαρίστως ἐγένοντο δεκτοὶ λόγῳ τῆς μακρᾶς φιλίας καὶ ἀλληλοβοηθείας, ἡ ὁποία εἶχε συνδέσει τοὺς βασιλεῖς τῆς Νεαπόλεως ᾽Αλφόνσον καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Φερδινάνδον μετὰ τοῦ Σκεντέρμπεη.

Ἄλλ' εἰς τὴν οὐσιαστικὴν σύστασιν τῶν ἀνωτέρω χωρίων συνετέλεσαν οἱ εἰς ταῦτα μετ' ὀλίγον ἐγκατασταθέντες Ἄλβανοὶ καὶ πολυπληθεῖς Ἑλληνας ἐκ Πελοποννήσου, οἱ ὅποιοι πρὸ καὶ μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς Κορώνης (1534), κατόπιν ἀποφάσεως τοῦ Καρόλου Ε', μετεφέρθησαν διὰ τῶν πλοίων τοῦ ναυάρχου Andrea Doria εἰς τὴν Νεάπολιν καὶ τὴν Μεσσήνην.

Οἱ Ἄλβανοὶ οὗτοι εἶχον, ὡς γνωστόν, ἀρχίσει ἕως ἀπὸ τοῦ ΙΓ' μ. Χ. αἰ. νὰ κατέρχωνται διὰ διαφόρους ἱστορικοὺς λόγους πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Προερχόμενοι ὅμως ἐκ τῆς Κεντρικῆς καὶ Νοτίου Ἀλβανίας, ἐκ χώρων δηλαδὴ εὐρισκομένων ἐντὸς τῆς πολιτικῆς καὶ πολιτιστικῆς σφαίρας τοῦ Βυζαντίου, καὶ ὠθούμενοι συνεχῶς πρὸς Νότον, ὑφίσταντο ἀδιακόπως τὰς ἐξελληνιστικὰς ἐπιδράσεις τοῦ γηγενοῦς στοιχείου, μετὰ τοῦ ὁποίου ἤρχοντο καθημερινῶς εἰς ἐπαφήν.

Ἡ πολυπληθὴς παρουσία Ἀλβανῶν καὶ Ἑλλήνων ἐκ Πελοποννήσου καὶ γενικῶς ἐκ τῆς Ἑλλάδος μαρτυρεῖται εἰς δύο περιπτώσεις ἐκ τῶν σχετικῶν ἐγγράφων τῶν διομολογήσεων, τὰς ὁποίας ὑπέγραψαν οἱ ἐπήλυδες οὗτοι μετὰ τῶν τοπικῶν ἀρχόντων τῆς Σικελίας. Οὕτω γνωρίζομεν ὅτι οἱ κάτοικοι τοῦ χωρίου Contessa Entellina προέρχονται ἐκ Πελοποννήσου, «Greci de Peloponeso». Ἐξ ἄλλου ἐγγράφου διομολογήσεων τοῦ ἔτους 1521 μανθάνομεν ὅτι μέρος τῶν κατοίκων τοῦ αὐτοῦ χωρίου προέρχεται ἐκ τῆς νήσου Ἄνδρου: «Graeci venientes ab insula Andriae, partim Orientis».

Δυστυχῶς αἱ διομολογήσεις δὲν παρέχουν περισσοτέρας πληροφορίας διὰ τὸν ἐπακριβῆ προσδιορισμὸν τοῦ χώρου προελεύσεως τῶν Ἑλλήνων καὶ Ἀλβανῶν, ὀνομάζουσι δὲ ἀμφοτέρους ἀδιακρίτως «Greci». Διὰ τοῦτο τὴν παρουσίαν τῶν Ἑλλήνων ἀνεζητήσαμεν διὰ προσωπικῆς ἐρεῦνης εἰς τὰ ἀρχεῖα τῶν ἐκκλησιῶν τῶν ἀνωτέρω κοινοτήτων. Ἐκ τῶν βιβλίων τῶν γεννήσεων, βαπτίσεων, γάμων καὶ θανάτων, διατηρουμένων ἀπὸ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ ΙΓ' αἰῶνος, καταρωθώσαμεν νὰ συγκεντρώσωμεν πολλὰ ἑλληνικὰ ἐπώνυμα, πολλάκις δὲ νὰ προσδιορίσωμεν καὶ τὸν τόπον καταγωγῆς αὐτῶν. Ἐκτὸς τούτου διεπιστώθη καὶ γεγονὸς ἔτι σπουδαιότερον, ὅτι δηλαδὴ ὁ ὀρθόδοξος κληρικός, ὅστις διηκόνησε καὶ ὑπηρέτησε τὰς κοινότητας κατὰ τοὺς πρώτους ἰδίᾳ αἰῶνας ἀπὸ τῆς ἐγκαταστάσεως, προήρχετο ἐκ Πελοποννήσου, Κρήτης, Κύπρου καὶ Ἡπείρου.

Περὶ τῆς ἑλληνο-ἀλβανικῆς κοινότητος τοῦ Παλέριου γνωρίζομεν ὅτι, πλὴν τῶν Ἀλβανῶν τῆς Πελοποννήσου, περιελάμβανε καὶ Ἑλληνας ἐκ Μεσολογγίου, Ἀγρᾶφων, Ἰωαννίνων, Συρράκου, Πάργας, Μακεδονίας, Χιμάρας, ὡς καὶ τῶν νήσων Παξῶν, Κεφαλληνίας, Ψαρῶν, Πάρου, Ἄνδρου, Τήνου, Ἀμοργοῦ, ἰδίᾳ δὲ τῆς Κύπρου καὶ τῆς Κρήτης.

Τὰ πλεόν συνήθη ἑλληνικὰ ἐπώνυμα εἰς τὰ βιβλία τοῦ ἀρχείου τοῦ ἑλληνοο-

ρύθμου ναοῦ τῆς Martorana εἶναι τὰ ἐξῆς: *Βαπτισμένος, Διαμάντης, Λογοθέτης, Μυστρᾶς, Κνπαρήσιος, Τηνιακός, Λάσκαρις, Παντελεήμονος, Ἀρκολαίων, Καντιώτης, Φωκᾶς, Χρυσόπουλος, Παλαμάρης, Παπαδόπουλος, Κυπριώτης, Ραβδᾶς.*

Διὰ τὰς λοιπὰς ἄλβανικὰς κοινότητας τῆς Σικελίας ἀναφέρομεν τὰ ἐπώνυμα: *Ἀγιοβλασίτης, Ἀργυρόπουλος, Χαλκίοπουλος, Καλυβᾶς, Καλογιάννης, Καλογεράς, Καβαδῆς, Κεφαλᾶς, Κοντολέων, Δροσερός, Χρυσόπουλος, Γερογιάννης, Μακρῆς, Πανταλαίων, Παπαδᾶς, Παλαιολόγος, Παριώτης, Προβατᾶς, Ροδιώτης, Σκορδίλης, Σκυλίτζης, Σοφιανός, Θεοδωρόπουλος, κ. ἄ.*

Πρόδηλος εἶναι ὠρισμένων ἐκ τῶν ἐπωνύμων τούτων ἡ βυζαντινὴ καταγωγή. Καὶ ἂν ὑποτεθῆ ὅτι πάντες οἱ φέροντες τὰ ἐπώνυμα ταῦτα δὲν προήρχοντο ἀπ' εὐθείας ἐξ Ἑλλάδος, ἀλλ' ὅτι μέρος αὐτῶν ἐγκατεστάθη μετὰ τῶν ἐξ Ἀλβανίας Ἀλβανῶν, ἀσφαλῶς θὰ κατήγοντο ἐκ τῶν περιοχῶν ἐκείνων τῆς Ἡπείρου, εἰς τὰς ὁποίας τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον καὶ ἡ πολιτικὴ καὶ πολιτιστικὴ ἀκτινοβολία τοῦ Βυζαντίου θὰ ἦσαν πολὺ ἀκμαῖα.

Ἐκτὸς τῶν ἐπωνύμων ἠρευνήσαμεν ἐπὶ τόπου τὰ διάφορα τοπωνύμια τῶν κοινοτήτων, πλὴν βεβαίως τοῦ Παλέριου. Ἐπειδὴ δὲ εἶναι φυσικὸν μετὰ τὴν παρέλευσιν αἰώνων πολλὰ ἐξ αὐτῶν νὰ ἔχουν πλεον ἐκλείψει, ἠρευνήσαμεν καὶ γραπτὰς πηγὰς, ὡς διομολογήσεις, συμβολαιογραφικὰς πράξεις, στρατιωτικὸς χάρτας κ.λ.π. Ὡς ἦτο ἐπόμενον, εὔρομεν πολλὰ ἐνδιαφέροντα ἑλληνικὰ τοπωνύμια, τελείως ἄγνωστα εἰς τοὺς ἀσχοληθέντας μέχρι σήμερον μὲ τὰ ἑλληνικὰ γενικῶς τοπωνύμια τῆς Ν. Ἰταλίας καὶ Σικελίας. Ἀναφέρομεν χαρακτηριστικῶς τὰ ἐξῆς ἑλληνικά: *Ὀργώματα, Δρόμος, Ὀδηγήτρια, Φυλακὴ, Χώρα, Ράχη, Χώνη, Ράμος, Τούμπα* (ἐκ τοῦ τύμβος), *Ξεροβούνη*. Ἐνδιαφέροντα εἶναι ἐπίσης καὶ τὰ τοπωνύμια τὰ προελθόντα ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἰδιοκτῆτου τῆς περιοχῆς: ὡς *Σκλίτσα*, ἐκ τοῦ *Σκυλίτσα*, *Σκυλίτση*, *Ζωγράφου*, *Παπαδᾶ*, *Σκυρό*, (πιθανῶς ἐκ τοῦ Ἰσχυρός).

Ἄλλη μορφή ἑλληνισμοῦ τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος κοινοτήτων εἶναι ἡ ὀρθοδοξία αὐτῶν, ἐπὶ τοῦ σημείου δὲ τούτου ἐπιθυμοῦμεν νὰ τονίσωμεν ἰδιαίτερος τὰ ἐξῆς:

Ἐὰν διετηρήθησαν μέχρι σήμερον αἱ ἄλβανικαὶ κοινότητες τῆς Σικελίας, ἀλλὰ καὶ τῆς Ν. Ἰταλίας, τοῦτο ὀφείλεται κυρίως εἰς τὸ ὀρθόδοξον αὐτῶν δόγμα, τὸ ἰσχυρότερον ἠθικὸν στοιχεῖον ὅπερ διέστελλεν αὐτοὺς ἀπὸ τῶν ἐντοπίων Ἰταλῶν καθολικῶν. Ὅπου τῆς Ἰταλίας ἐγκατεστάθησαν Ἀλβανοὶ ἐκ τῆς Β. Ἀλβανίας, δηλαδὴ καθολικοί, μετὰ τὴν παρέλευσιν ὀλίγου χρόνου ἐξηφανίσθησαν, ἀφομοιωθέντες πλήρως ὑπὸ τῶν ἐντοπίων ὀμοδόξων Ἰταλῶν. Ἀλλὰ καὶ ὅπου αἱ ἑλληνο-ἄλβανικαὶ κοινότητες, εἴτε λόγῳ πίεσεων, εἴτε λόγῳ τῆς ἀριθμητικῆς

ὑπεροχῆς τῶν ἰθαγενῶν, ἀπώλεσαν τὴν Ὁρθοδοξίαν, αὐτομάτως ἀπώλεσαν καὶ τὴν γλῶσσαν καὶ τὰς ἰδιαιτέρας αὐτῶν παραδόσεις.

Ἡ θρησκευτικὴ καταδίωξις, τὴν ὁποίαν ὑπέστησαν οἱ Ἑλληνο-Ἀλβανοὶ τῆς Σικελίας ὄχι τόσοσιν ὑπὸ τοῦ Βατικανοῦ, τὸ ὁποῖον διὰ πολιτικούς κυρίως λόγους ἔβλεπε μετὰ συμπαθείας τὴν διατήρησιν ἐν Ἰταλίᾳ τῶν ἑλληνορρυθμῶν τούτων κοινοτήτων, ἀλλὰ κυρίως ὑπὸ τῶν ἐπισκόπων καὶ τῶν τοπικῶν πολιτικῶν ἀρχῶν, ἀποτελεῖ τὸ πλεόν ἐνδιαφέρον σημεῖον τοῦ πνευματικοῦ βίου τῶν ἐν λόγῳ κοινοτήτων. Βεβαίως ἐξηναγκάσθησαν, διὰ νὰ μὴ ἀπολέσουν τὸ πᾶν καὶ διὰ νὰ διατηρήσουν ὅσας ἠδύνατο περισσοτέρας ἐκ τῶν θρησκευτικῶν αὐτῶν παραδόσεων, νὰ ἀναγνωρίσουν τὸ πρωτεῖον τοῦ Πάπα καὶ κατ' οὐσίαν νὰ γίνουν οὐνῖται, ἀλλὰ τοῦτο ἐπεβλήθη κατόπιν μακρῶν ἀγώνων καὶ σθεναρᾶς ἀντιστάσεως τῶν Ἑλληνο-Ἀλβανῶν καὶ ἀφοῦ ἡ Ὁρθόδοξος Ἀνατολὴ διὰ μοναχῶν, ἱερέων καὶ ἐπισκόπων συνέδραμεν, ὅσον ἠδύνατο κατὰ τοὺς δυσκόλους ἐκείνους χρόνους τῆς δουλείας, εἰς τὴν διατήρησιν τῆς Ὁρθοδοξίας αὐτῶν. Εἰς τὸν ἑλληνορρυθμῶν ναὸν τοῦ χωρίου Palazzo Adriano εἶναι χαραγμένη ἡ ἑξῆς ἑλληνικὴ ἐπιγραφή:

ΚΟΙΜΩΝΤΑΙ ΩΔΕ ΤΑ ΟΣΤΑ
 ΤΩΝ ΙΕΡΕΩΝ ΟΙ ΚΑΤΕΛΙΠΟΝ
 ΑΡΧΑΙΑΝ ΤΗΝ ΠΑΤΡΙΔΑ ΤΟΥ
 ΑΜΙΑΝΤΟΝ ΣΩΖΕΙΝ ΧΡΙΣΤΟΥ
 ΠΙΣΤΙΝ
 ΠΑΥΟΝΤΑΙ ΜΕΤ' ΑΥΤΩΝ
 ΑΛΛΟΙ ΟΙ ΣΤΑΘΕΡΟΙ ΕΑΥΤΗ
 ΤΗ ΠΙΣΤΙ ΠΡΟΣΕΥΧΑΙΣ ΚΑΙ
 ΣΤΟΡΓΗ ΠΑΡΑ ΚΥΡΙΟΥ ΣΥΝΕ-
 ΧΩΣ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΤΟΥ ΛΑΟΥ
 ΑΓΝΟΗΜΑΤΩΝ ΤΑ ΕΛΕΗ ΕΠΡΑΞΑΝ

Εἰς τοὺς ναοὺς καὶ τῶν ἑξ ἑλληνο-ἀλβανικῶν κοινοτήτων τῆς Σικελίας ὑμνεῖται ὁ Θεὸς ἑλληνιστὶ καὶ διατηροῦνται, πλὴν τοῦ τυπικοῦ τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, καὶ πολλὰ ἐνδιαφέρουσαι θρησκευτικαὶ συνήθειαι κοινὰ παρ' ἡμῖν.

Ἰδιαιτέρως πρέπει νὰ μελετηθῇ ἡ παραδοσιακὴ μουσικὴ αὐτῶν, δοθέντος ὅτι, κατὰ τοὺς πρώτους ἰδίᾳ αἰῶνας ἀπὸ τῆς ἐγκαταστάσεώς των ἐν Σικελίᾳ, οἱ ἱερεῖς προήρχοντο ἐκ Πελοποννήσου, Κύπρου καὶ Κρήτης. Εἶναι δηλαδὴ δυνατὸν ἢ ἐκκλησιαστικὴ αὐτῶν μουσικὴ νὰ εὐρίσκειται πλησίον τῆς βυζαντινῆς ἢ νὰ διατηρῇ παλαιὰ παραδοσιακὰ στοιχεῖα δυνάμενα νὰ βοηθήσουν εἰς τὴν ἔρευναν τῆς βυζαντινῆς μουσικολογίας.

Πλήν ὅμως τῶν ἑλληνικῶν ἐπωνύμων, τῶν τοπωνυμίων καὶ τῆς λατρείας, ὅλως ἰδιαιτέρως μᾶς ἀπησχόλησε τὸ θέμα τῶν ἑλληνικῶν γλωσσικῶν δανείων εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν ἄλβανοφώνων τούτων κοινοτήτων. Τὸ θέμα τοῦτο, τὸ ὁποῖον οὐδεὶς μέχρι σήμερον ἀντεμετώπισεν, εἶναι ἀξιολογώτατον. Διότι, ὡς γνωστόν, τὰ ἄλβανικά κείμενα εἰς τὴν γλῶσσαν τῆς Ν. Ἀλβανίας, λόγια καὶ μὴ, εἶναι ἐλάχιστα, τὰ περισσότερα δὲ μόλις τοῦ ΙΘ' μ. Χ. αἰῶνος. Συνεπῶς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ προσδιορισθῇ δεόντως διὰ τῶν ἄλβανικῶν κειμένων τῆς Ἀλβανίας ὁ βαθμὸς τῶν βυζαντινῶν καὶ νεοελληνικῶν γλωσσικῶν ἐπιδράσεων εἰς τὴν Ἀλβανικὴν. Ἀντιθέτως αἱ ἄλβανικαὶ κοινότητες τῆς Σικελίας καὶ Ν. Ἰταλίας ἀποτελοῦν ἰδεώδη προσφορὰν, διότι αἱ ἑλληνικαὶ λέξεις, τὰς ὁποίας χρησιμοποιοῦν εἰς τὴν γλῶσσάν των, εἶχον ὅπωςδήποτε εἰσέλθει μέχρι τοῦ ΙΕ' καὶ ΙΣ' μ. Χ. αἰῶνος, ἀφοῦ ἔκτοτε οὐδεμίαν ἀπ' εὐθείας γλωσσικὴν ἐπαφὴν εἶχον μετὰ τῆς Ἑλλάδος.

Ἐκ τῶν γλωσσικῶν τούτων δανείων προσδιορίζονται σαφῶς οἱ τομεῖς ἐκεῖνοι τοῦ πνευματικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου τῶν Ἀλβανῶν, τοὺς ὁποίους περισσότερο ἐπηρέασε τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα, δοθέντος ὅτι τὸ γλωσσικὸν δάνειον δὲν παρέχει εἰς τὸν δανειζόμενον ἀπλῶς ἓνα ξηρὸν γλωσσικὸν τύπον, ἀλλὰ εἶναι κυρίως φορεὺς πνευματικοῦ περιεχομένου.

Ἐκ τοῦ προφορικοῦ καὶ γραπτοῦ αὐτῶν λόγου ἔχομεν συγκεντρώσει περὶ τὰς ὀκτακοσίας μεσαιωνικὰς καὶ νεοελληνικὰς λέξεις μετὰ πολλῶν παραδειγμάτων, διὰ νὰ φαίνεται ἡ πραγματικὴ χρῆσις τῆς λέξεως, ἡ νοηματικὴ αὐτῆς ποικιλία καὶ ἡ διάδοσις αὐτῆς εἰς λόγια καὶ μὴ κείμενα. Παρατηροῦμεν ἀμέσως ὅτι ἡ ἰταλο-ἄλβανικὴ διάλεκτος εἶναι δυνατόν νὰ διασώζη παλαιότερας ἑλληνικὰς ἐκφράσεις, αἱ ὁποῖαι σήμερον ἐσιγήθησαν παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ. Ἀναφέρω π. χ. τὸν προστακτικὸν τύπον *quannurisu* (= *governati*), ὅπερ εἶναι τὸ ἑλληνικὸν «κυβερνήσου». Ἡ λέξις χρησιμοποιεῖται ὡς χαιρετισμὸς κατὰ τὴν ἀποχώρησιν.

Παρατηροῦμεν ἐπίσης ὅτι εἶναι λίαν ἐνδιαφέρουσα ἡ ἱστορία ὠρισμένων βυζαντινῶν λέξεων καὶ λόγῳ τῆς διαδόσεως αὐτῶν εἰς ἀλλογλώσσους πληθυσμοὺς τῆς βυζαντινῆς ἐπικρατείας, ἀλλὰ καὶ λόγῳ τῶν νέων νοηματικῶν ἀποχρώσεων, τὰς ὁποίας ἔχουν ἐν τῷ μεταξὺ προσλάβει ὑπὸ τῶν ἀλλογλώσσων. Χαρακτηριστικῶς ἀναφέρωμεν τὰς λέξεις *pròne* ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ «πρόνοια» σημαίνουσαν ἰδιοκτησίαν, ὡς καὶ τὴν λέξιν *dhekanig* ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ «δεκανίκι», ἡ ὁποία εἰς τὸ χωρίον *Riapa dei Greci* σημαίνει μακρὸν διχαλωτὸν ξύλον, τῇ βοηθείᾳ τοῦ ὁποίου ἡ οἰκοκυρὰ ἐπιστρώνει τὸ σινδόνιον ἐπὶ τῆς κλίνης.

Ἄλλ' ἐκτὸς τῶν ἑλληνικῶν λέξεων ὑπάρχουν καὶ ἄλλα στοιχεῖα εἰλημμένα ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ πνευματικοῦ βίου. Δὲν θὰ ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα οὔτε τὰς παροιμίας, οὔτε τὰς πολλὰς ἑλληνικὰς συνηθείας, τὰς ἀναφερομένας εἰς τὴν γέννησιν,

τὴν βάπτισιν, τὸν γάμον ἢ τὸν θάνατον, πολλὰ τῶν ὁποίων εἶναι συνδεδεμένα μετὰ τῶν ἐκκλησιαστικῶν παραδόσεων τῆς Ὁρθοδοξίας. Θίγομεν ὅμως ἐν σπουδαιότατον κεφάλαιον, τὸ ὁποῖον δὲν ἐμελετήθη: τὰ ἐκ τοῦ ἀκριτικοῦ κύκλου τραγούδια εἰς τὴν δημοτικὴν ποίησιν τῶν ἀλβανοφώνων τῆς Σικελίας καὶ Ν. Ἰταλίας. Τὸ θέμα τοῦτο, ὅπερ θὰ ἀναπτύξωμεν εἰς ἰδίαν μονογραφίαν, εἶναι σπουδαῖον, διότι παρόμοια μοτίβα δὲν ἔχουν οἱ Ἰταλοί, ἐλλείπουν δὲ τελείως ἐκ τῆς δημοτικῆς ποιήσεως τῆς Ἀλβανίας ἢ ἐμφανίζονται εἰς αὐτὴν ἀργότερον, εἰλημμένα εἴτε παρὰ τῶν Ἑλλήνων ἀπ' εὐθείας, εἴτε παρὰ τῶν Σλαύων ἢ τῶν Τούρκων.

Ἀναφέρομεν τὸ γνωστότατον εἰς τοὺς Ἑλληνο-Ἀλβανοὺς ἄσμα τοῦ Konstantin i vogëlith, δηλαδὴ τοῦ Μικροκωσταντίνου, τὸ ὁποῖον ἐξαρτᾶται ἀμέσως ἐκ τοῦ ἄσματος τῆς ἀρπαγῆς τῆς γυναικὸς τοῦ Ἀκρίτα.

Ἐκ τοῦ ἀκριτικοῦ ἴσως κύκλου προέρχεται καὶ ἕτερον ἄσμα, ἐξαρτώμενον ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ, τοῦ γνωστοῦ ὑπὸ τὸν τίτλον «Ὁ γυιὸς τῆς χήρας καὶ τ' ἄλογό του»: Ὁ ἐπιστρέφων ἐκ τῆς μάχης ἵππος ἐπιπλήττεται, διότι ἐπέστρεψε χωρὶς τὸν ἀναβάτην του, ἀλλὰ δικαιολογεῖται ὅτι εἰς τὴν ταραχὴν τῆς μάχης εἰς τὸ Ναύπλιον, προσπαθῶν νὰ ὑπερπηδῆσῃ φράκτην, ἔπεσε καταγῆς καὶ ὁ καρδοκῶν ἐχθρὸς ἠδυνήθη νὰ πηδήσῃ ἐπὶ τῆς ράχεώς του.

Ἐπάρχουν πέντε ἀκόμη μοτίβα κοινὰ εἰς τὴν δημοτικὴν ποίησιν τῶν ἀλβανοφώνων τῆς Σικελίας καὶ τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλὰ τὸ θέμα τοῦτο θὰ ἐξετάσωμεν προσεχῶς ἐκτενέστερον.

Διὰ τῆς συντομωτάτης ταύτης ἐκθέσεως προσεπαθήσαμεν νὰ δώσωμεν ἀμυδρὰν εἰκόνα τῶν στενῶν ἱστορικῶν καὶ πνευματικῶν σχέσεων τῶν ἀλβανικῶν κοινοτήτων τῆς Σικελίας μετὰ τῆς Ἑλλάδος. Τὸ θέμα τοῦτο θὰ πραγματευθῶμεν εἰς ἰδίαν ἐκτενῆ μελέτην, ἔνθα θὰ καταστοῦν σαφέστερα τὰ πορίσματα τῆς ἐρευνῆς ἡμῶν καὶ θὰ φανῆ ἑναργέστερον ἢ ἑλληνικὴ πνευματικὴ παρουσία ἐκεῖ, ἔνθα οὐδεὶς τὴν ὑπωπεύετο ἢ ἠθελήμενος παρεσιωπᾶτο. Παρατηροῦμεν μόνον ὅτι ἡ ἔρευνα αὕτη ἐπιβάλλεται νὰ ἐπεκταθῇ δι' εἰδικῆς ἀποστολῆς καὶ εἰς τὰς τεσσαράκοντα ἀλβανικὰς κοινότητας τῆς Καλαβρίας, ἔνθα οἱ Ἑλληνο-Ἀλβανοὶ ὡς συμπαγέστεροι ὄγκοι διετήρησαν καλύτερον ὠρισμένα παραδοσιακὰ γλωσσικὰ στοιχεῖα. Κατ' αὐτὸν δὲ τὸν τρόπον θὰ καταστῆ δυνατὸν νὰ μελετηθοῦν οὐχὶ πλέον μονομερῶς, ἀλλ' ἀντικειμενικώτερον ἢ ἱστορία καὶ ὁ πνευματικὸς βίος τῶν ἑλληνο-ἀλβανικῶν κοινοτήτων τῆς Ἰταλίας καὶ νὰ φανῆ καθαρώτερον ἢ παρουσία ἐνὸς ἀγνώστου Ἑλληνισμοῦ ἐντὸς τοῦ γνωστοῦ χώρου τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος.

R I A S S U N T O

Le comunità albanesi della Sicilia (oggi soltanto in numero di 5, Contessa Entellina, Mezzoiuso, Palazzo Adriano, Piana degli Albanesi e Santa Cristina) sorte nella parte occidentale dell'isola fra il 15° e 16° sec. d. C., sono state costituite da Greci e Albanesi provenienti in gran parte dalla Grecia e non dall'Albania. L'a., dopo lunghe ricerche effettuate sul posto, fa brevi cenni su certi aspetti dell'ellenismo presente nelle sopraccitate comunità e si riserva di pubblicare fra breve in una sua monografia i risultati delle sue ricerche a riguardo. Gli aspetti dell'ellenismo a cui l'a. si riferisce sono :

1) L'elemento greco presente nelle comunità e proveniente dal Peloponneso, Creta e Cipro. 2) I rapporti religiosi tra queste e la Grecia. 3) Toponimi greci. 4) Influsso greco nella loro lingua. 5) Motivi bizantini e neogreci nella loro poesia popolare.

B I B Λ Ι Ο Γ Ρ Α Φ Ι Α

- A. B a t t a g l i a, L'evoluzione sociale in rapporto alla proprietà fondiaria in Sicilia, Palermo 1895.
- N. B u s c e m i, Saggio di storia municipale di Sicilia ricavata dai monumenti contemporanei, Palermo 1842.
- O. B u c c o l a, La colonia greco-albanese di Messojuso, Palermo 1907.
- , Nuove ricerche sulla fontazione della colonia greco-albanese di Mezzojuso, Palermo 1912.
- G. C r i s p i, Memorie storiche di talune contumanze appartenenti alle colonie greco-albanesi di Sicilia, Palermo 1853.
- , Memoria sulla fondazione di Palazzo Adriano colonia greco-albanese in Sicilia, Palermo 1827.
- I. G a t t u s o, La popolazione della Terra di Mezzojuso nei secoli XVI, XVII e XVIII, Palermo 1973.
- T. J o c h a l a s, Griechische Orts- und Familiennamen der italoalbanischen Gemeinden Siziliens, Δεξιογραφικὸν Δελτίον τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 12 (1972), 69 - 80.
- H. K e l l n e r, Die albanische Minderheit in Sizilien, Wiesbaden 1972.
- G. L a M a n t i a, I capitoli delle colonie greco-albanesi di Sicilia dei secoli XV e XVI, Palermo 1904.
- S. L o J a c o n o, Sull' Origine e fondazione della comune di Contessa colonia greco-albanese di Sicilia, Palermo 1880.

- S. P e t r o t t a, Albanesi di Sicilia, Palermo 1966
- G. S c h i r ò Canti tradizionali ed altri saggi delle colonie albanesi di Sicilia, Napoli 1923.
- M. S c i a m b r a, Indagini storiche sulla comunità greco-albanese di Palermo, Grottaferrata 1963.
- G. V a l e n t i n i, Sviluppi onomastico-toponomastici tribali delle comunità albanesi di Sicilia, Bollettino Centro di Studi Filologici e Linguistici Siciliani, 3 (1955), 262 - 285.

ἽΟ Ἀκαδημαϊκὸς κ. Διον. Ζακυθηνὸς παρουσιάζων τὴν ἀνακοίνωσιν αὐτὴν εἶπε τὰ ἑξῆς :

Ἔχω τὴν τιμὴν νὰ παρουσιάσω εἰς τὴν Ἀκαδημίαν ἀνακοίνωσιν τοῦ συντάκτου τοῦ ἡμετέρου Κέντρου Συντάξεως τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης κ. Τίτου Γιοχάλα ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἐπόψεις τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῶν Ἀλβανικῶν κοινοτήτων τῆς Σικελίας».

Χαίρω ἰδιαίτερος, διότι διὰ τῆς ἀνακοινώσεως τοῦ κ. Γιοχάλα παρέχεται εἰς ἡμᾶς ἡ εὐκαιρία νὰ σημειώσωμεν τὰ κενὰ τῆς παρ' ἡμῖν ἱστορικῆς καὶ φιλολογικῆς ἐρεῦνης καὶ νὰ τονίσωμεν τὴν ἀνάγκην ἀναπτύξεως τῶν ἀλβανολογικῶν σπουδῶν. Παλαιότεροι Ἑλληνες ἱστορικοὶ, ὁ Κωνσταντῖνος Σάθας, ὁ Σπυρίδων Λάμπρος, ἐσχάτως δὲ ὁ Ἀπόστολος Βακαλόπουλος, ὁ Ἰωάννης Πούλος, ὁ Κωνσταντῖνος Μπίρης καὶ ἄλλοι ἠσχολήθησαν κυρίως περὶ τὸ θέμα τῆς καθόδου τῶν Ἀλβανῶν καὶ τῆς ἐγκαταστάσεως αὐτῶν ἐπὶ τῶν Ἑλληνικῶν ἑδαφῶν. Ἰδιαίτερος περὶ τὴν λαογραφίαν καὶ τὴν διαίταν τῶν ἀλβανοφώνων ἠσχολήθησαν ὁ Κ. Σωτηρίου καὶ ὁ Πέτρος Φουρῖκης, ὁ ὁποῖος εἰς ἐκτενῆ μελέτην του ἐξήτασε τὴν ἑλληνοαλβανικὴν διάλεκτον τῆς Ἀττικῆς. Καὶ ἐπειδὴ ὁ λόγος περὶ λαογραφικῶν καὶ γλωσσικῶν ἐρευνῶν, εὐχαρίστως ἀναφέρω ἐνταῦθα ὅτι ὁ κ. Εὐάγγελος Κωνσταντῖνου, ὑφηγητῆς τῆς Βυζαντινῆς καὶ Νεοελληνικῆς Φιλολογίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Würzburg, διεξάγει συστηματικὰς ἐρεῦνας εἰς χωρία τῆς Βοιωτίας, ὅπου οἱ γηραιότεροι κάτοικοι ὁμιλοῦν μεταξὺ τῶν τὴν μεσαιωνικὴν ἀλβανοελληνικὴν διάλεκτον.

ἽΟ κ. Τίτος Γιοχάλας ἐνετόπισε τὰ διαφέροντά του εἰς τὰ προβλήματα τῶν ἐν Ἑλλάδι, ἰδιαίτερος δὲ εἰς τὴν σπουδὴν τῶν εἰς Σικελίαν ἐξ Ἑλλάδος καταφυγόντων Ἀλβανῶν. ἽΕ ἐπὶ τριετίαν (1965-1968) ὑπηρεσία του ὡς λέκτωρος τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Παλέριου παρὰ τῷ ἀγαπητῷ συναδέλφῳ Bruno Lavagnini ἐπέτρεψεν εἰς τὸν κ. Γιοχάλαν νὰ ἀσχοληθῆ περὶ

τὰ θέματα τῶν ἑλληνοαλβανικῶν κοινοτήτων. Ἡ διδακτορική του διατριβὴ «Testi greco-albanesi inediti» (ἐν Παλέρμῳ, 1968) συνεγράφη ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ καθηγητοῦ τῆς Ἀλβανικῆς Γλώσσης καὶ Φιλολογίας κ. Giuseppe Valentini, ἀκολούθως δὲ ὁ ἡμέτερος συντάκτης ἐμελέτησε τὴν Μεσαιωνικὴν καὶ Νεωτέραν Ἀλβανικὴν Ἱστορίαν ὑπὸ τὸν γνωστὸν καθηγητὴν Γεώργιον Stadtmüller, ἐν Μονάχῳ.

Ἡ φιλολογικὴ μέθοδος, τὴν ὁποίαν ἠκολούθησεν ὁ κ. Γιοχάλας, ἀντιστρέφει τὰ διαφέροντα τῆς ἐρεῦνης καὶ τονίζει τὴν συμβολὴν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς Ἑλληνοαλβανικῆς διαλέκτου καὶ τὰ Ἑλληνικὰ λεξιλογικά, μορφολογικὰ καὶ συντακτικὰ στοιχεῖα αὐτῆς. Εἰς τὴν γενικωτέραν ταύτην θεωρήσιν τῶν πραγμάτων ἀνήκει καὶ ἡ ἐργασία, τὴν ὁποίαν ἀνακοινῶ εἰς τὴν Ἀκαδημίαν.
